

Arbejderbevægelsen og landarbejderne

I denne udvidede anmeldelse behandler forskningsbibliotekar, Dr. phil. Gerd Callesen Hans-Norbert Lahmes disputats: Sozialdemokratie und Landarbeiter in Dänemark (1871-1900). Eine Studie zur Entwicklung von Theorie und Praxis in der frühen dänischen Sozialdemokratie. Gleichzeitig ein Beitrag zur Diskussion der Agrarfrage in der europäischen Sozialdemokratie vor dem Ersten Weltkrieg – Odense University Studies in History and Social Sciences. Vol. 76 – Odense University Press, Odense 1982, 415 s..

Landbrugsproblemet og landarbejderne måtte naturligt være centrale spørgsmål for arbejderbevægelsen i et land som Danmark. Ikke mindre naturligt er det, at den videnskabelige beskæftigelse med dette detailproblem satte relativt tidligt ind og har fundet flere bearbejdere (f.eks. Georg Nørregaard, G. Boesen, Jørgen Witte, Henning Grelle). Den videnskabelige interesse har sin berettigelse specielt i det danske tilfælde, fordi det er klarlagt gennem især denne disputats, at Socialdemokratiet i Danmark gjorde en pionerindsats på dette område.

Især i tiden efter 2. verdenskrig har vi oplevet en del såkaldte »bonde-revolutioner«; til forskel fra tidligere tiders bondeoprør har disse benyttet sig af en socialistisk terminologi, i en del tilfælde også haft en socialistisk målsætning – har været ægte revolutioner, der har ændret samfundets struktur (man kan selvfølgelig godt henvise til tidligere bonde-revolutioners socialrevolutionære karakter, i enkelte tilfælde – Thomas Müntzer eksempelvis – også postulere et socialistisk indhold, men det skal fastholdes her, at socialisme i moderne forstand er uløseligt forbundet med arbejderklassen). Det er nok tvivlsomt, om disse revolutioner har ret meget med bønder at gøre, om det ikke snarere har været socialistiske revolutioner gennemført af et før-industrielt proletariat, dvs. et landproletariat. I det mindste ser det ud til, at »bønderne« i f.eks. de asiatiske lande, der har gennemført en revolution, ikke har ret meget lighed med danske bønder. I betragtning af disse bonde- eller landarbejderbevægelser med en socialistisk målsætning er det en væsentlig opgave at undersøge de europæiske arbejderpartiers forhold til agrarspørgsmålet og til landproletariatet. Det gælder i endnu højere grad for Socialdemokratiet i

Danmark, som åbenbart var det første arbejderparti, som forsøgte at tage problemet op og finde en teoretisk og praktisk løsning på det. I betragtning af resultatet og under hensyntagen til f.eks. det tyske partis mangelfulde interesse for sagen, hvilket bidrog til en ufuldstændig demokratisering i Weimarrepublikken – en landboreform ville have fravristet de reaktionære et væsentligt grundlag og samtidig skabt et stort lag af republikansk-demokratiske bønder – er emnet for Lahmes disputats også ud fra denne synsvinkel væsentligt. Det er også relevant for udviklingen i Danmark selv. Problemet er vigtigt både i dansk og international sammenhæng. I den forbindelse kan man glæde sig over, at afhandlingen er udkommet på et af hovedsprogene – det har i det mindste for mig været en kilde til konstant irritation, at de bidrag, den danske arbejderbevægelse har ydet til den internationale udvikling, er forsvundet eller snarere aldrig er dukket op i de store internationale fremstillinger. Et af resultaterne af de senere års mere intensive forskning er jo også, at den danske arbejderbevægelse altid har været en solid støttepille for den internationale arbejderbevægelse, og at dens indsats har haft international relevans. Med denne afhandling bliver indsatsen tilgængelig for den internationale forskning.

Den bliver det så meget mere, som Lahme går længere end den hidtidige forskning specielt på tre områder:

1. han inddrager et stort materiale især vedrørende de lokale udviklinger (Socialdemokratiets provinsorganisationer), og bl.a. dermed giver han afhandlingen en solid konkret-historisk basis.
2. han sætter den danske udvikling ind i en international sammenhæng, analyserer de danske bidrag til den internationale debat
3. og kan dermed korrigere den hidtidige udenlandske forskning på området (Hans Georg Lehmann).

Dette i sig selv gør afhandlingen til en betydningsfuld præstation. At emnet bliver behandlet under dette meget brede aspekt, giver det en spændende dimension og betyder, at perspektivet udvides betydeligt.

Socialdemokratiet har i den her behandlede periode – eller i dele af den – selv anset sig for at være et marxistisk parti; det er blevet bestridt fra et »venstre-marxistisk« synspunkt, og ligeledes har forskellige ikke-marxistiske forfattere heriblandt en del socialdemokrater bestridt det. Det afgørende her er imidlertid ikke, om det var eller ikke var et marxistisk parti, men at det anså sig selv for at være det. Det gør det nødvendigt at vurdere partiets politik og teoretiske udvikling ud fra marxistiske kategorier – ligegyldigt om man billiger dem eller ej. Så længe bevægelsen opfatter sig selv som marxistisk, er det relevant at undersøge, om den

danske marxismeforståelse var i overensstemmelse med marxismens samtidige udvikling, om elementer af den i Danmark udviklede teori eventuelt indgik i den internationale bevægelses teori, hvor eventuelt afvigelser opstod, og hvilke årsager de havde. Til dette formål må man have forstået grundprincipperne i den marxistiske teori. Lahme kender dem åbenbart og anvender dele af teorien (smlg. s. 36 note 9), uden dog at opfatte sig selv som marxist. Der er imidlertid også et problem ved dette, marxismen er for Lahme åbenbart en teoretisk model, en forholdsvis abstrakt teori. Det har her betydet, at det har voldt ham vanskeligheder at forstå, at marxismen også har gennemløbet en udvikling, og at denne udvikling også var afhængig af de historiske omstændigheder. I den periode hvor marxismen blev en massebevægelses teori, var der ingen revolutionære muligheder, og det fik en væsentlig betydning for marxisme-recipienten. Det skal senere diskuteres mere udførligt.

Afhandlingen beskæftiger sig med Socialdemokratiets stillingtagen til landarbejderproblematikken og agrarspørgsmålet fra 1871 op til århundredskiftet på to niveauer: 1) det politisk-teoretiske og 2) det praktiske arbejde. Denne opdeling gør det muligt at forstå dialektikken i forholdet mellem teori og praksis bedre og endelig at føje dem sammen i et sammenfattende kapitel.

I det første egentlige kapitel beskæftiger Lahme sig med de nødvendige almene økonomiske og strukturelle data og begreber for forståelsen af afhandlingen, dvs. med årsagerne til at Socialdemokratiet måtte beskæftige sig med landbrugsspørgsmålet. Det bemærkelsesværdige er udviklingen af en meget stor, selvbevidst gårdejergruppe, der blev det dominerende element i den demokratiske bevægelse vendt mod godsejerstyret. Selv om denne demokratiske tendens kan genfindes andre steder i Europa (f.eks. på den slesvig-holstenske vestkyst), er det forholdsvis sjældent, at gårdejerne er ryggraden i en demokratisk bevægelse. I Slesvig-Holsten hang det sammen med det demokratiske henholdsvis venstreliberale partis frihandelspolitik, som var i åbenbar overensstemmelse med marskbøndernes økonomiske interesser. Der er givetvis også andre traditioner, der har betydet noget i denne sammenhæng, f.eks. anti-statslige og anti-kirkelige tendenser, der ligeledes gjorde det let for de selvsamme bønder hhv. deres efterkommere, at blive nazister omkring 1930. Men da havde de økonomiske interesser også fået et andet indhold – sammenhængen mellem økonomiske interesser og politiske traditioner er i dette tilfælde nemt påviselige. Man må antage, at de også er det i Danmark, men konsekvenserne behøver jo ikke at være de samme. I det mindste er det en kendsgerning, at gårdmandsgruppen i forrige århundrede var

grundlaget for den politisk-demokratiske bevægelse. De var det bl.a. på bekostning af tyendet og landarbejderne og det såvel i økonomisk som politisk henseende (s. 35). Det er ligeledes en kendsgerning, at den største del af lønarbejderne var beskæftiget i landbruget, først omkring århundredskiftet var deres andel af lønarbejdergruppen blevet reduceret til ca. 50%. De af Lahme benyttede statistikker er her entydige og er tendentielt sikkert også rigtige. Problemet ligger i landarbejdergruppens sammensætning, som Lahme da også går nærmere ind på (s. 26 ff), hhv. hvem Socialdemokratiet egentlig henvendte sig til, og hvorvidt de forskellige slags landarbejdere virkelig var landarbejdere. Tallene forandrede sig også i den her behandlede 30-års-periode og især forandredes delgruppernes forhold: tyende, inderster, husmænd med og uden land, landhåndværkere og -industriarbejdere. Der var også en formentlig betydelig fluktuation mellem grupperne, f.eks. landarbejdere der overgangsvis arbejdede på cementfabrikker eller teglværker. Hertil kommer, at en større del af tyendet åbenbart var gårdmandsbørn, der på et eller andet tidspunkt skulle overtage gården. Jens Christensen har beregnet, at antallet af gifte mandlige landarbejdere i 1911 androg 30%, i 1921 var det kun 19%. Tilsvarende gjaldt for kvindelige landarbejdere i 1921, at antallet af hjemmegående døtre var på ca. 50% af samtlige kvindelige landarbejdere (Den Jyske Historiker 12/1977 s. 10). Selv om disse tal ikke gælder for Lahmes periode – og han følgelig ikke har brugt dem – illustrerer de noget af problemet: det er vanskeligt, at få virkelig hold på, hvad der var landarbejdere (smlg. s. 31 ff). Det har medført, at Socialdemokratiet – som åbenbart ikke har været entydig i sin holdning til de forskellige grupper, og hvilken politik der skulle føres i forhold til dem – har udviklet selvmodsigelser i sin teori og praksis.

Lahme sammenfatter under begrebet landarbejdere følgende grupper: husmænd med og uden jord, inderster og tyende (s. 32), dvs. han udelukker de i landområder beskæftigede håndværkere og industriarbejdere for så vidt de kun var beskæftigede som lønarbejdere. I kapitel 3 og 4 foretager Lahme en teoriehistorisk undersøgelse af Socialdemokratiets agrarprogram fra 1888, i kapitel 3 dets udvikling fra 1871 og frem og i kapitel 4 dets senere revisioner og dets internationale betydning. I de 2 kapitler er der 3 ideologikritiske ekskursioner.

De første forsøg på at formulere et landbrugsprogram findes i Den Internationale Arbejderforenings provisoriske program og i forskellige af Louis Pios bidrag i »Socialisten«. Dele af disse overvejelser blev med Engels' hjælp formidlet videre til andre socialistiske blade, ligesom Engels refererede dem positivt i I. Internationales Generalråd. Lahme hæv-

der dog her i modsætning til f.eks. Henning Grelle, at Engels eliminerede hhv. omfortolkede Pios af Lassalle influerede overvejelser, sådan at de fik et »marxistisk« indhold. Disse tidlige danske overvejelser fik en endelig form i Gimleprogrammet af 1876. Det var første gang et arbejderparti forsøgte sig med et programpunkt, der tog direkte hensyn til landarbejderbefolkningen og dens specielle krav. Det beror på en selvstændig indsats fra danske socialdemokraters side, at de indføjede dette i deres program, som ellers var præget af det tyske arbejderpartis året i forvejen vedtagne program. Der var dog også andre karakteristiske særtræk ved det danske program i forhold til det tyske (s. 65). Imidlertid var programmet udtryk for den i det danske Socialdemokrati fremherskende eklekticistiske ideologi, hvor Lassalles teser spillede en central rolle. Denne påvirkning fra Lassalle holdt sig langt op i 1880'erne og fik betydning for den programmatisk udvikling. Lahme hævder, at det er et gennemgående træk, at Lassalles overvejelser vedrørende Kooperationer og især overtagelsen af statsmagten ad parlamentarisk vej dominerede den socialdemokratiske ideologi.

Programmet var i virkeligheden ret moderat, idet det kun foreslog præstegårdsjorderne inddraget, og at iøvrigt anden til salg værende landejendom skulle opkøbes af staten og derefter bortforpagtes til husmænd og andre landarbejdere. Kravet fik ikke umiddelbart praktiske konsekvenser, idet Gimlekongressen var afslutningen på Socialdemokratiets eksplosive udvikling; i tiden derefter var bevægelsen som bekendt inde i en opløsningsperiode, der afsluttedes med oprettelsen af Socialdemokratisk Forbund i 1878. Først efter at den nye organisation havde konsolideret sig nogenlunde, var der kræfter nok til en revision af programmet. Denne revision blev foretaget i oktober 1882.

Foregangsmanden her blev forbundets forretningsfører P. Knudsen, som mere og mere blev bevægelsens udfarende kraft. Med rette understreger Lahme hans betydning, som det er sket i flere andre afhandlinger i den senere tid. Ved siden af ham fik bevægelsen i redaktør Emil Wiinblad og senere i Jens Jensen, som fagbevægelsens dominerende personlighed, intelligente og initiativrige ledere, som fik afgørende indflydelse på bevægelsens udvikling. Det er fortjenstfuldt, at Lahme også fremhæver Jens Jensens rolle – fra slutningen af 1880'erne bliver hans bidrag til udviklingen af en socialistisk bestemt praksis stadig mere betydningsfuld (s. 303).

Programrevisionen i 1882 skærpede og præciserede agrarafsnittet betydeligt. Fideikommissionerne skulle nu også inddrages, og desuden skulle disse herefter statslige ejendomme ikke mere umiddelbart bortforpagtes,

men »drives på en sådan måde, at udbyttet tilfalder de på disse beskæftigede arbejdere. Administrationsomkostningerne fastsættes og udredes under folkets demokratiske kontrol«. Lahme interpreterer denne ændring, som en udvikling henimod stordriften; det er efter hans vurdering dog ikke en »marxificering« af programmet, men – taget under ét med andre dele af det – snarere det gamle lassalleanske krav om produktionskooperativer (s. 70). Der er efter hans opfattelse – som han finder støtte for i en artikel af P. Knudsen – kun tale om en præcisering i partiets program, det idemæssige indhold var ikke forandret: det var den præmarxistiske af lassalleanismen gennemtrængte ideologi. Der var ikke tale om en kvalitativ ændring, et spring i udviklingen eller bare en videreudvikling (Lahmes slutninger her er logiske, men de tager næppe tilstrækkeligt hensyn til den modsigelsesfyldte udvikling. Præciseringerne er hhv. kan opfattes som udtryk for en konstant tilnærmelse til en mere konkret forståelse af marxismen, som den også viser sig på andre områder. Det er et gennemgående problem for Lahme, at han ikke ser den dialektiske proces under hvilken marxismens recipering foregik. Der er i dette tale om en vis skematisme hos ham).

Efter længere tids forberedelse – og efter at være blevet udsat et år – gennemførtes Socialdemokratiets 3. kongres i 1888 midt i en meget modsigelsesfyldt periode for partiet, som året i forvejen havde tabt ét af sine to folketingsmandater og også på anden måde var udsat for tilbageslag, hvilket medførte en del uro i partiet – Lahmes vurdering (s. 73) af en bevægelse i fremgang er kun korrekt i et længere perspektiv.

Bl.a. diskuterede kongressen agrarprogrammet på ny – efter at det øjensynligt havde været udsat for en bred diskussion i partiforeningerne. Det var et led i en omfattende programdiskussion; det er Lahmes vurdering, at dette genspejler partiets begyndende opbygning som landsdækkende masseparti og partiets (P. Knudsens) bedre kendskab til landarbejdernes forhold. Det sidste skyldtes P. Knudsens store socialempiriske undersøgelse (udgivet som »Sygeforsikring og Alderdomsforsørgelse«, en hidtil uovertruffen klasseanalyse), som forudsætning for partiets arbejde.

Det nye program blev vedtaget 2 år før, det i 1890 legaliserede tyske socialdemokratiske parti udarbejdede sit nye program. I den teoretiske indledning demonstreredes to ting (s. 78): 1) at agrarproblemerne behandlede alsidigt og 2) at centrale dele af marxismen indgik i programmet. Det var noget nyt i den samtidige arbejderbevægelse og var resultatet af en længerevarende proces. Partiledelsen (P. Knudsen/Wiinblad) forsøgte i disse år at introducere marxismen på et bredt grundlag i Dan-

mark. I to skriftserier udgaves centrale marxistiske værker, bl.a. Kapitalens 2 første bind (og Socialdemokratiet var således det første arbejderparti, der selv udgav dette værk). Men det er Lahmes opfattelse (s. 79), at dette forsøg på at introducere marxismen ikke fik nogen væsentlig betydning for partiets brede medlemskare, det var forbeholdt en mindre gruppe i ledelsen og en del yngre aktivister f.eks. i Karl-Marx-klubben (Lahme tager her næppe tilstrækkeligt hensyn til Social-Demokraten. Bladet trykte jo bl.a. adskillige af skriftseriernes pjecer og disse nåede således ud i læsernes hjem. Om de blev læst er svært at afgøre, men da bladets oplagstal steg, kan man jo have en positiv formodning om det). Afgørende var P. Knudsens marxismeforståelse, og Lahme påpeger her, at han ganske vist havde forstået marxismens økonomiske teorier og forstod at anvende dem på danske forhold, men at det ikke var ensbetydende med hans anerkendelse af arbejderpartiets revolutionære opgaver (s. 80).

Dette genspejles i programmet af 1888, som blev tilpasset marxismen, men dog bibeholdt en del uklarheder, og således var en genspejling af marxismens stilling i Danmark på daværende tidspunkt. Det var en forgrovet marxisme, som karakteriseres af et diffust klassebegreb, af en forkert vurdering af landbrugets udviklingsperspektiver og af en positiv opfattelse af statens rolle. Alt i alt adskilte den sig dog ikke væsentligt fra marxisme-opfattelsen i andre arbejderpartier. Med henblik på landarbejderne kunne programmet bedst karakteriseres som »husmandens fremme ved staten«; og det var vel at mærke den eksisterende stat, der skulle fremme husmændene. Ifølge programkommentaren »Det socialistiske program« var Socialdemokratiets krav et slags overgangsprogram til en »statssocialisme«. Lahme hævder, at disse forestillinger tydeligt viser, at resterne af lassalleansk ideologi stadig gjorde sig gældende og stod i klar modsætning til programmets øvrige marxistisk influerede dele.

Partiet var ikke så meget interesseret i at udforme et modsætningsfrit program, som i at opstille et praktisk-politisk landarbejderprogram, med hvilket det kunne klare opgaven at få inddraget landarbejderne i den socialistiske bevægelse. Partiet diskuterede ikke teoretiske problemer alment, men forsøgte at opstille et program til umiddelbar handling. Det forklarer modsætningen mellem den almene – principielle – del af programmet og handlingsprogrammet. Indenfor dette sidste var agrarprogrammet det centrale element – et »program i programmet«. Pga. dets centrale placering var det af afgørende betydning for den videre udvikling.

Denne modsætning mellem programmets to dele anser Lahme for at

være konstitutiv for en væsentlig strømning inden for arbejderbevægelsen, og han kendetegner således Socialdemokratiets idemæssige grundholdning, dets »ideologi«, som *reformistisk*. Partiets teoretikere, som ved udarbejdelsen af agrarprogrammet lod sig lede af nødvendigheden af at få arbejdergrupperne udenfor industriarbejdernes rækker i tale og ikke så meget af marxismen, var dog samtidig de folk, som introducerede marxismen i partiet. Dette er i europæisk sammenhæng kendetegnende for den danske afart af reformismen. Ligeledes set i europæisk sammenligning var Socialdemokratiets 1888-program en af milestenene i den internationale arbejderbevægelses forsøg på at vinde landarbejderne.

Agrarprogrammet blev udsat for kritik på den efterfølgende kongres i 1890 – og ligeledes af de i 1889 ekskluderede »revolutionære«, som ydermere præsenterede deres kritik for et internationalt forum på den skandinaviske arbejderkongres i 1890 og på Internationales kongres i Bruxelles i 1891 – og ligeledes blev der foretaget ændringer i programmets principielle del. Den vigtigste ændring her var opgivelsen af det lassalleanske slagord om den »ene reaktionære masse«, som »alle partier« var overfor Socialdemokratiet. Det blev erstattet med det mere realistiske »... er principielt Socialdemokratiets modstandere«. Lahme ser dog heri ikke en bevidst afstandtagen fra lassalleanismen, men udelukkende en tilpasning til den politiske praksis.

Mens den »ene reaktionære masse« forsvandt uden sværdslag, blev agrarprogrammets diskussion mere kompliceret. Kritikken kom i første omgang fra de fleste større byers delegerede. Det var på en måde en industriarbejderprotest mod de i agrarprogrammet opdukkende moderende standpunkter (måske er der også tale om et i aldersforskel begrundet erfaringsgrundlag – P. Knudsen var dengang 42 år, Harald Jensen, der indtog en mellemstilling, var 39 år, mens kritikerne Peter Sabroe (23 år), Jens Jensen (31 år) og F. Hurop (37 år) var yngre; P. Knudsen var den eneste aktive fra 1870'erne). Kritikkerne var tilsyneladende – måske under indflydelse fra de »revolutionære« – en del radikalere end flertallet omkring P. Knudsen; dennes argumentation var iøvrigt så selvmodsigende, at Lahme har opgivet at analysere den. Imidlertid lykkedes det at afvise oppositionens kritik, og dermed havde de reformistiske kræfter vundet en klar sejr (s. 124). Med de i 1890 foretagne ændringer forblev agrarprogrammet i kraft til det nye program fra 1913.

I et større afsnit analyserer Lahme de »revolutionære«s kritik af Socialdemokratiets almene politik. De havde øje for centrale punkter, f.eks. at agrarprogrammet fremmede særinteresser indenfor arbejderklassen: de hævdede, at landarbejderne ikke havde mere ret til jorden

end f.eks. smedene. Omstruktureringer måtte ikke kun være til gavn for enkelte arbejdergrupper, det ville splitte arbejderklassen (s. 135 – her kan måske indskydes, at den finske arbejderbevægelse tilsyneladende fik gennemført en ret omfangsrig agrarreform i borgerkrigens kølvand, resultatet var så mere eller mindre direkte disse nye bønders tilslutning til Lappo-bevægelsen). Men generelt set var de »revolutionære«s kritik abstraktdogmatisk (s. 137) og fik ingen betydning, også hvor den sejrede, som ved den skandinaviske arbejderkongres 1890, hvor de »revolutionære«s resolution blev vedtaget.

I den »ideologikritiske ekskurs III« konfronteres agrarprogrammet af 1890 og de revolutionæres kritik af det med Friedrich Engels' lidt senere artikel om bondespørgsmålet i Tyskland og Frankrig, som i virkeligheden var en kommentar til den da løbende diskussion i de to lande. Engels' behandling af problemet berørte ikke direkte danske forhold, men pga. problemets »universalitet« har artiklen alligevel betydning. Engels afholdt sig naturligvis fra konkrete forslag, men fastslog generelt at man med hensyn til bønderne ikke behøvede at følge den kapitalistiske økonomis standpunkt. Hovedsynspunktet var dog her som i alle andre sammenhænge, at det gjaldt om at forberede den revolutionære magtovertagelse dvs. forbinde den daglige kamp med endemålet (s. 155).

I en note (185 s. 178) fastslår Lahme, at arbejderbevægelsen var en international bevægelse, og at det danske agrarprogram – selv om der for tiden ikke kan påvises en direkte indflydelse – meget vel kan have haft betydning som inspirationskilde for andre programmer. I det tyske Socialdemokratis diskussion om landarbejderspørgsmålet er indflydelsen imidlertid påviselig. Det var specielt i de sydtyske stater (Bayern) hvor klasse modsætningerne ikke var så udprægede og på *det* punkt mindede om danske forhold, at den danske diskussion fik betydning. Det fremmedes af den omstændighed, at den bayerske partiformand, Vollmar, var svensk gift og forstod dansk. De danske overvejelser indgik i Vollmars forslag til et tysk program, men forslaget blev afvist på kongressen i Breslau 1895, og det tyske parti formulerede ikke siden et agrarprogram – og de fleste andre partier fulgte dette eksempel, dog med to undtagelser: det danske parti og bolschevikkerne. Agrardiskussionen var den eneste omfattende teoretiske debat i Socialdemokratiet før 1914 (s. 165). Den satte en stopper for marxismens videre udbredelse og fordybelse, idet den afgjorde forholdet mellem teori og praksis ensidigt til fordel for praksis. Gustav Bang så dette problem – og beklagede det, ændre det kunne han åbenbart ikke.

Landagitationen er temaet for det næste store afsnit. Den begyndte

allerede tidligt, men først i 1880'erne havde partiet overskud nok til for alvor at give sig i kast med opgaven. I modsætning til de tidlige 1870'ere kunne partiet nu bygge på alliancen med Venstre, dvs. der opstod ikke et umiddelbart politisk modsætningsforhold til bønderne. Tværtimod bevirkede alliancen, at de to partier kunne samarbejde om det umiddelbare mål at få styrtet Estrup – det fik også betydning i nogle af de større arbejdskonflikter i byerne. Socialdemokratiets formål var at få valgt så mange folketingsmedlemmer som muligt for ad lovgivningens vej at forbedre også landarbejdernes stilling. På denne måde kunne partiet så igen sikre sin indflydelse blandt dem. Samtidig opbyggedes agitationsudvalg og -distrikter for at sikre en kontinuerlig påvirkning af landarbejderne. Dette arbejde kronedes stort set med held, selv om det ikke direkte genspejledes i valgtallene.

I denne landagitation var især organisationerne uden for København vigtige. Agitationen var meget omfattende og foregik permanent – den blev også jævnligt diskuteret på kongresserne og fik således stor betydning for partiets videre udvikling. Det skyldtes bl.a. landagitationens indhold: den var som regel moderat, tog stærkt hensyn til adressaternes uvidenhed om socialismens mål og vendte sig således faktisk mod bevægelsens socialistiske indhold. Her viser det sig, at reformismen så virkelig blev partiets politik på længere sigt. Partiet kunne ikke forbinde sin dagsaktuelle politik med de langsigtede mål. Det belægger Lahme udførligt ved en nøje analyse af partiets mundtlige (refereret i aviserne) og skriftlige agitation. De umiddelbare resultater i form af folketingsmandater vundet i landdistrikter viste sig dog først efter århundredskiftet. Landagitationen var forudsætningen for Socialdemokratiets forvandling fra et proletarisk byarbejderparti til et »folkeparti« (s. 237, 332).

Socialdemokratiets bestræbelser for at organisere landarbejderne stødte imidlertid på forskellige problemer. Partiet forsøgte at løse dem organisationspolitisk: landarbejderne skulle organiseres i politiske foreninger og ikke på faglig basis. I byerne havde det i sin tid vist sig at være nødvendigt at skille den faglige bevægelse ud af den politiske. Det skulle ikke være nødvendigt at være socialdemokrat for at blive faglig organiseret (fagbevægelsen tabte dermed dog ikke sin karakter af klasseorganisation). Denne model viste sig at være uegnet på landet: det var umuligt at opbygge faglige organisationer for tyende og landarbejdere (først under 1. verdenskrig lykkedes det at få organiseret et stabilt landarbejderforbund – smlg. hertil nu artiklerne af Henning Grelle og Hanne Damsholt i Årbog for arbejderbevægelsens historie 12, der behandler udviklingen efter år 1900, mens Lahme kun trækker nogle linier op til 1920. De

direkte resultater af landagitationen kommer åbenbart først meget senere, først i 1919 var en anseelig del (30%) af de mandlige landarbejdere fagligt organiserede). Derfor blev der udarbejdet en ny form: politiske foreninger organiseret under partiet, der til en vis grad kunne varetage faglige opgaver. Arbejderne i landindustrierne blev dog i stigende grad fra 1890ernes anden halvdel organiseret i Arbejdsmandsforbundet. Det medførte lange og indviklede diskussioner i partiet, hvilket understregedes af forsøget på at opbygge konkurrerende organisationer. Det var Fernando Linderberg, der i 1890erne forsøgte at opbygge et »gult« forbund. Det mislykkedes dog, men medførte bl.a. fornyede konflikter mellem P. Knudsen og Jens Jensen hhv. mellem partiet og fagbevægelsen (Lahme er dog af den opfattelse, at denne konflikt var den første). Den socialdemokratiske bevægelse ville naturligvis ikke tolerere, at dele af arbejderklassen skulle organiseres på et andet grundlag; det der var grundlaget for diskussionen i bevægelsen var, hvordan denne splittelse bedst kunne overvindes. Det er betegnende for bevægelsens organisatoriske fleksibilitet, hvordan denne konflikt om landarbejdernes tilhørsforhold løstes.

Lahme undersøger også de organisationspolitiske resultater af bevægelsens langvarige forsøg på at organisere landarbejderne. Han når frem til, at ca. 25% af partiets medlemmer ved århundredskiftet var landarbejdere, et helt enestående tal i europæisk sammenhæng.

Socialdemokratiets mål med landarbejderagitationen var som nævnt, at få valgt så mange rigsdagsmedlemmer som muligt. Disse skulle så ved hjælp af lovgivningen forbedre bl.a. landarbejdernes stilling, fordi det ikke kunne lade sig gøre ved hjælp af faglige organisationer. Lahme analyserer derfor partiets stilling til loven om »Tilvejebringelse af jordlodder for landarbejdere«. Socialdemokratiet havde fremsat et langt mere vidtgående forslag, som det henviste til i alle diskussioner i rigsdagen. Men trods forbehold stemte det for den endelige lov, som blev betragtet som det første skridt på vejen. Faktisk viste loven sig at være en forringelse af landarbejdernes forhold, men dette er ikke så relevant her. Væsentlig er her ifølge Lahme Socialdemokratiets opfattelse af »de små skridts vej«. Det er essensen af den reformistiske ideologi og er kendetegnende for den socialdemokratiske bevægelse fra århundredskiftet: partiets politik var ikke et brud med det eksisterende samfund, men forbedringer indenfor det kapitalistiske systems rammer. Det kan aflæses af lovens videre skæbne: den blev forlænget flere gange indtil 1919 og Socialdemokratiet fik efterhånden realiseret sit agrarprogram. Agrarreformlovgivningen var gennemført, og det havde ikke været muligt uden partiets

intensive og dygtige arbejde, men det var og blev en reform indenfor systemets rammer.

Lahme har analyseret det danske Socialdemokratis teori og praksis på et enkelt men centralt område. Det har også i europæisk sammenhæng vist sig at agrarspørgsmålets behandling var en milepæl for mange arbejderpartiers vej bort fra marxismen. Det danske parti var her åbenbart ingen undtagelse. Et andet resultat af undersøgelsen er analysen af det danske programs betydning for den internationale arbejderbevægelse. Afgørende forekommer mig dog kortlægningen af den egentlige agitation: bevægelsens mange initiativer over for landbobefolkningen, agitationens indhold og dens konsekvenser af teoretisk-politisk og organisatorisk art herunder fremhævelsen af provinsorganisationernes rolle. Det er nyt, og det giver et meget bedre grundlag for at vurdere bevægelsen generelt i forrige århundrede og dermed også i de efterfølgende årtier. Sammenkædningen af den teoriehistoriske udvikling med bevægelsens praksis – og den vægt der lægges på det sidste – er vellykket og peger frem.

Imidlertid er der problemer i forbindelse med forskellige af Lahmes vurderinger. De koncentrerer sig om 1) hans forståelse af marxismen, 2) vurderingen af arbejderpartiets muligheder i perioden dvs. om spørgsmålet hvad revolutionær politik er, 3) forståelsen af arbejderbevægelsen som proces og 4) landarbejderspørgsmålets betydning for det danske Socialdemokrati. Derudover er der en række enkeltspørgsmål, som i det mindste er diskutabile, men dog ikke har afgørende betydning for afhandlingen som helhed. Hertil hører f.eks. den urimeligt hårde polemik mod Henning Grelles afhandling »Socialdemokratiet i det danske landbrugs-samfund 1871-ca. 1903« (f.eks. s. 15, 192, 234, 334, 339 især anmærkningerne). En sådan polemik (der dog har en forudsætning, smlg. Meddelelser om forskning i arbejderbevægelsens historie 10/1978 s. 50ff) er næppe fremmede for den videnskabelige diskussion – ydermere forekommer den punktvis forfejlet: Grelle har anvendt trykte kilder (Socialistiske Blade 1-4/1894), som Lahme beklager ikke at have kunnet finde. I denne sammenhæng kan også nævnes Lahmes nedvurdering af den københavnske organisation over for provinsorganisationerne: det er ikke tilfældigt, at arbejderbevægelsen indtil nu hovedsageligt er blevet undersøgt Københavnscentreret: København var bevægelsens centrum, i perioden var som regel over 50% af medlemmerne bosat der, de fleste rigsdagsmedlemmer valgtes der osv. – provinsorganisationernes betydning var simpelthen ikke så stor. Det er korrekt og vigtigt, at Lahme her har fremhævet provinsorganisationernes – og især Århus' – betydning og i

denne sammenhæng faktisk har hævet dem op på samme niveau som København. Men i de fleste andre sammenhænge er den københavnske organisation den afgørende i denne periode.

Diskutabel er endvidere hans vurdering af landarbejdernes andel i partiets medlemstal. Han vurderer den til ca. 25% omkring århundredskiftet – Per Boje har kritiseret talmaterialet i sin opposition (se Årbog for arbejderbevægelsens historie 12, 1982) og kommer til det resultat, at tallet kun er på ca. 1/3 af det af Lahme hævdede. Henning Grelles vurderinger forekommer at være mere realistiske. Talmaterialet er i sig selv måske ikke så afgørende, og som nævnt kommer gennembruddet på landet da også først omkring 1920; det forekommer ejheller så vigtigt, om der var organiseret 6.000 eller 2.000 af de ialt 200.000 landarbejdere. Men Lahme bygger på det store medlemskab i partiet: partiets sociologiske grundlag var blevet forandret, og det medførte, at partiets teori måtte få et nyt indhold. Landarbejdernes voksende betydning i partiet er for ham en af de væsentlige årsager for partiets overgang til reformismen. Hans argumentation er på dette grundlag svækket – hans andet udgangspunkt, at den moderate agitation over for landarbejderne efterhånden undergravede partiets socialistiske målsætning holder dog stadigvæk.

Det må endvidere undersøges, i hvilket omfang tidligere landarbejdere blev organiseret i byerne. Det har ikke kunnet gøres her, og det er vel også tvivlsomt, om man kan finde pålideligt materiale. Men det må formodes, at en stor del af de tidligere landarbejdere har kunnet integreres i den faglige og politiske bevægelse i byerne pga. landagitationen. Det er måske i denne sammenhæng, landagitationens største betydning ligger (Flemming Mikkelsen forbereder en artikel om byarbejdernes rekruttering – den udkommer i løbet af 1983 i USA).

Der er dog næppe nogen tvivl om, at der sker noget i Socialdemokratiet omkring århundredskiftet også sociologisk. I »Pelle Erobreren« har Martin Andersen Nexø beskrevet nogle eksempler på partiets tendentielle borgerliggørelse ved nye medlemmer. Men udviklingen var meget modsætningsfyldt, og selv om Lahme henviser til modsætningerne, giver han dem desværre en éndimensional årsagsforklaring: at partiets ledelse omkring P. Knudsen samtidig er »agrarreformistisk« og introducerer marxismen udgør den specielle danske afart af reformismen. Denne tendens hos Lahme blokerer for en virkelig forståelse af partiets teoretiske udvikling. Modsætninger som fandtes i datidens Socialdemokrati bliver ophævet i en tilsyneladende forklaring og ikke analyseret, som det de var: udtryk for forskellige tendenser i samme parti.

Denne mangelfulde forståelse af arbejderbevægelsens teoretiske ud-

vikling som en proces betyder, at han opfatter bevægelsen statisk. Den har hele tiden været reformistisk med variationer. Eksemplet er her postulatet om P. Knudsens manglende anerkendelse af arbejderpartiets revolutionære opgaver (s. 80). Det gøres ikke klart, hvad arbejderpartiets revolutionære opgaver var under de givne omstændigheder, og hvor P. Knudsen afveg fra dem. Det diskuteres intetsteds, hvad revolutionær politik var i Danmark i sidste trediedel af forrige århundrede. Ganske vist defineres ved hjælp af Engels ganske korrekt, hvad der under ingen omstændigheder var revolutionært. Men det bidrager kun i ringe omfang til en konkret-historisk analyse af den danske bevægelses situation. Spørgsmålet om hvad, der var revolutionær henholdsvis reformistisk politik, besvares altså ikke, det slås kun fast, at Socialdemokratiet ikke anerkendte de revolutionære opgaver og dermed var reformistisk. Ud fra denne præmis opbygger han logisk sin vurdering af partiets teoretiske udvikling: en oprindelig præmarxistisk-lassalleansk tradition blev i 1880'erne delvis erstattet med den marxistiske teori, men under indtryk af resterne af lassalleansk tradition blev via agrarspørgsmålet de marxistiske bestanddele af partiets teoretiske forståelse tømt for indhold.

Marxismen er åbenbart for ham en abstrakt teori. Et eksempel på dette er hans afvisning af dele af programrevisionen i 1890 som en tilnærmelse til marxismen: fjernelsen af den »ene reaktionære masse« forstås udelukkende som en tilpasning til den politiske realitet. Det var det selvfølgelig også, men det er netop det, der er et væsentligt kendetegn for et marxistisk parti: at det forstår at lære af virkeligheden og fjerne postuler fra sit program. Marxismen er en vejledning i revolutionær praksis. Problemet var at finde frem til en dialektik mellem reform og revolution – reform og revolution er ikke absolutte modsætninger – for at overvinde den lange revolutionsløse tid.

Det fører frem til det sidste punkt: landarbejderspørgsmålets betydning for Socialdemokratiet og dets udvikling. Den var utvivlsomt stor og har givetvis haft sin andel i partiets udvikling til »folkeparti«. Men spørgsmålet var ikke så afgørende, som det bliver gjort til i denne afhandling. Man må holde fast ved, at bevægelsens største resultater blev opnået i organiseringen af byarbejderne; omkring århundredskiftet var henvend 50% af dem organiseret. Også det var i international sammenhæng enestående. Ud fra denne position fremsatte bevægelsen – ved Jens Jensen – forslag til international organisering på faglig basis, for at arbejderklassen kunne gå i offensiven igen. Også på politisk grundlag forsøgte en mere aktiv internationalisme gennemført, hvilket kan ses af lovforslaget om militærpolitikken i 1908/09. Det fremsattes efter Interna-

tionales kongres i Stuttgart i 1907 og var et forsøg på at realisere en af de der vedtagne resolutioner (tilsvarende forsøgte resolutionen om kvindevalgretten virkeliggjort via folketinget). Lovforslaget fremsendtes i øvrigt til udtalelse til de andre arbejderpartier. Parti- og fagbevægelse forsøgte altså at udarbejde en forpligtende internationalistisk politik. De andre tendenser i bevægelsen havde på dette tidspunkt endnu betydelig kraft. Agrarspørgsmålet kan altså ikke stå alene ved vurderingen af bevægelsens udvikling, og det er ærgerligt, at Lahme ikke afslutningsvis i højere grad har forsøgt at vurdere sine resultater i sammenhæng med allerede foreliggende undersøgelser.

Det er uden tvivl et vigtigt »Beitrag zum Verständnis der dänischen Sozialdemokratie«, som her foreligger. Det fører videre på en del punkter, og også hvor man i væsentlige ting må være uenig, er disse dog »Ausgangshypothesen« for en videre diskussion (s. 386). Endvidere rejser afhandlingen mange spørgsmål, hvis besvarelse er centrale for forståelsen ikke kun af arbejderbevægelsen, men også for samfundets udvikling som helhed.